

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

ZOONIMLARNING BADIY ASAR LINGVOPOETIKASIDAGI FUNKSIYALARI

Masharipova Ruxsora Abdullajonovna

Xiva tuman 9-maktabning fransuz tili fani o'qituvchisi

Annotatsiya. *Tilni o'rganish orqali xalqning dunyoqarashi, muayyan etnik guruhning madaniyati va hayotini o'rganish bilan uzviy bog'liqdir. Tildagi madaniy komponentni ko'rsatishning asosiy usullaridan biri odamlarni o'z ichiga olgan paremiologik birliklar muayyan milliy qadriyatlar, uyushmalar va stereotiplar hisoblanadi. Mulohazalarga asoslangan bu, tilning paremiologik fondini o'rganish tilshunos olimlar uchun katta ahamiyatga ega. Lug'at tahlil qilish alohida bo'limlari (zoonimlar, fitonimlar, floronimlar, toponimlar, andronimlar va boshqalar) rasmlardagi kontseptual yaqinlik va divergensiyani aniqlash imkonini beradi, dunyo, lingvistik faktlar va arxetip o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish ongning milliy va madaniy xususiyatlari o'zaro bog'laydi.*

Kalit so'zlar: *totemizm, zoonimlar, fitonimlar, floronimlar, toponimlar, andronimlar.*

Kirish. Zoonimlar (hayvonlarning nomlari) paremiologiyaning bir qismi sifatida birliklar butun dunyoda mahalliy tilshunoslarning so'nggi yigirma yillikda e'tiborini tortdi, chunki u hayvon frazeologizmlar xalq hayotiga eng yaqin sanaladi. Bizning ajdodlarimiz uzoq vaqtdan beri odamlar va hayvonlar o'rtasida aloqa mavjudligiga ishonishgan, shuning uchun har bir qabila o'zi uchun ma'lum bir hayvon tanlagan muqaddas va daxlsiz totem sifatida. Totemizm barcha xalqlar orasida keng tarqalgan va uning qoldiqlari dinlarda saqlanib qolgan edi. Binobarin, zoonimlar dunyoning barcha tillarida lug'atning eng qadimiy qatlamlaridan biridir. Hayvon bilan doimiy aloqada bo'lib, dunyoda odam hayvonlarning tashqi ko'rinishi va odatlarini kuzatdi, shuningdek vaqt o'tishi bilan hayvonlarning xususiyatlari insoniy fazilatlar bilan bog'liq bo'ldi, shu bilan ko'pchilik unvonlarni o'z ichiga oladi, asosan hayvonot dunyosining shaxslari barqaror ifodalarga: *"tulki kabi ayyor", "quyon kabi qo'rqqoq", "ayiq kabi qo'pol"* va boshqalar. Z.E. Fomina tomonidan qayd etilgan: "Inson tabiatning tirik mahsulidir, tirik dunyoning ajralmas qismi, u tirik dunyoda, fauna olamida o'xshashlik izlaydi; Zoonimlar insonning o'ziga xos axloqiy va intellektual fazilatlar timsollari bo'lib qoladi, ya'ni haqiqiy ma'nodan tashqari, ularda bizga to'liq ma'lum bo'lmagan, yashirin biror narsa, qo'shimcha, noaniq, aniqlik mavjud.

Dunyoning har bir tilida paremiologik birlikni topishimiz mumkin, hayvonga oid komponentli birliklar va ularning asosiy ta'lim yo'li – bu metaforizatsiya, ya'ni xususiyatlarni yashirin taqqoslash yoki xarakterli obyektlarning bir sinfiga xos bo'lgan harakatlar boshqa obyektlar sinfining xususiyatlari yoki harakatlari. Parametrlardan biri metaforalash antropotsentrikdir, chunki biz avvalroq bilib olganimizdek, madaniyat inson bilan uzviy bog'liq, inson faoliyati mahsuli va tilda aks etadi. Demak, gap kelganda antropotsentrik paremiologik birliklar, ma'nosi muhitdagi predmetlar yordamida shaxs

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

tasvirlangan maqollar uning haqiqati, xususan hayvonlar. Maqollardagi animalizmda "odam-hayvon"ning metaforik ko'chirilishi bor. Ularni o'rganishda insonni jismoniy, tashqi, axloqiy, hissiy va psixologik xususiyatlariga e'tibor qaratiladi. Ammo har bir tilda ma'lum bir madaniy kod mavjud, faqat ma'lum bir madaniyat yoki odamlarning tashuvchilari uchun to'liq foydalanish mumkin, ma'lum bir narsaning dominant stereotiplari va birlashmalari bilan tanish millat. Fransuz va o'zbek paremiologik birliklarini o'rganishda biz ikkala til uchun ham universal, ham noyob til uchun hayvoniy (анималистические) iboralar mavjud bo'lib, ularni uch guruhga ajratgan holda o'rganamiz. Avvalo biz maqollarning birinchi guruhiga to'xtalamiz qaysiki zoonimlarni o'z ichiga olgan fransuz va o'zbek tillaridagi metafora foydalanilgan:

- buqa (boeuf) kuch-quvvat, chidamlilik va ishlab chiqaruvchi kuch: *fort comme un boeuf* (ho'kizdek kuchli), *travailler comme un boeuf* (ho'kizdek ishlamoq);
- mushuk (chat) va maymun (singe) ikkala madaniyatning vakili epchil va chaqqon hayvonlardir: *agile comme un chat* (mushukdek chaqqon), *adroit comme un singe* (maymundek chaqqon);
- ayiq o'zbek milliy hayvonchiligida qo'pollik anglatadi – *ours: avoir "la légèreté" d'un ours* (ayiqqa o'xshab qo'pol bo'lmoq). *Légèreté* so'zi fransuz tilidan "yengillik" deb tarjima qilingan. lekin bu iborada u kinoyaviy ma'noga ega va tarkibida qo'shtirnoq mavjud;
- cho'chqa (cochon) salbiy ma'noga ega va beparvolik, nopoklik ramzidir: *gras comme un cochon* (cho'chqa kabi semiz), *manger comme un cochon* (cho'chqa kabi yemoq), *sale comme un cochon* (cho'chqadek iflos);
- xo'roz (coq) Fransiyaning milliy ramzi bo'lib, ramziy g'urur, shuhratparastlik va samaradorlik ma'nosini anglatadi: *fier comme un coq* (xo'roz kabi mag'rur), *amoureux comme un coq* (xo'rozdek sevuvchi), *faire le coq* (nazar solmoq (петушиться));
- ovchilarning obyekti bo'lgan quyon (lièvre) va quyon (lapin), ular ovchi itlardan tez qochib qutuladigan va tezkorlikni ramzidir: *courir comme un lapin* (quyondek qochib ketmoq), *se sauver comme un lapin* (qochib ketmoq (пуститься наутек));
- sher (lion), barcha hayvonlarning shohi, har doim jasorat va ramzi bo'lgan: *courageux comme un lion* (sherdek jasur), *brave comme un lion* (sherdek jasur);
- bo'rilar (loup) har doim yovvoyi o'rmon hayvonlari bo'lgan, shuning uchun o'zlariga oziq qidirganlar, uy hayvonlarida esa doimiy oziq-ovqat mavjud bo'lgan, bo'rilar o'zlari ov qilishlari va oziq-ovqat qidirishlari kerak. Shu asnoda, bo'ri bilan bog'liq asosiy birikma ochlikdir: *faim de loup*, *avoir faim comme un loup* (bo'ri ochlik, bo'ridek och qolish);
- tulki (renard), rus ertak qahramoni I.A.Krilovning "Qarg'a va tulki" va fransuz masalchisi J. de La Fontainning "Le corbeau et le renard"ning tarkibidagi hayvon qarg'ani aldab, bir bo'lak pishloqni tortib oladi, ayyorlik, makkorlik ramzi hisoblangan: *rusé comme un renard* (tulki kabi ayyor), *agir en renard* (ayyor, makkor bo'lmoq), *tirer au renard* (ishdan bosh tortmoq), *fin renard* – silliq, ayyor);

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

▪ maymun (singe) har ikkala madaniyat bilan bog‘lanishi mumkin ya‘ni tez-tez boshqalarga taqlid qiladigan o‘ynoqi odam odatlar, xulq-atvor va harakatlar: *faire des grimaces comme un singe* (maymun kabi imo – ishoralar qilmoq)

Yuqoridagi hayvonlarning umumiy metaforik ma‘nosiga qaramasdan, ularning ba‘zilarida ikkinchi darajali xususiyatlari ham bor, ikkalasida ham butunlay boshqacha ekanligini bildiradi, chunki xatti-harakatlar, odatlar va tashqi kuzatuvlar hayvonlarning tashqi ko‘rinishi uning tashuvchilari har bir til ongida turlicha ifodalanadi. Har bir xalqning o‘ziga xos xususiyatlari bor zoosemik tasvirlar tizimlari, unda har biri alohida obrazli ma‘lum bir hayvon g‘oyasi element sifatida mos keladi. Shunday qilib, to maqollarning ikkinchi guruhiga hayvonlar, metaforik tasvir kiradi va har ikkala madaniyatda ham qisman farq qiladi. Barcha belgilar bilan birga, har bir boshqa zoonim o‘ziga xoslikni bildiradi, boshqa tildagi analogida mavjud bo‘lmagan xususiyatlar.

O‘zbek va fransuz tillarida eng keng tarqalgan zoonimlardan biri itdir, chunki bu uy hayvoni odamga eng yaqin hisoblanadi. Itning eng ko‘p ajdodlari bo‘ri va ba‘zi shoqollardir. Uy iti dastlab 1758-yilda shved tabiatshunosi Karl Linney tomonidan alohida tur sifatida aniqlangan, ammo 1993-yilda bo‘rining kichik turi sifatida qayta tasniflangan. Itni birinchi marta xonakilashtirishning asosiy maqsadi yordam berishdir ov qilish. "It" so‘zining kelib chiqishi juda onomatopoeikdir. Biroq, u kamida 12-asrdan beri ma‘lum. Umuman olganda, bu so‘z Shimoliy Qora dengiz mintaqasidagi eron tillaridan olingan. Buning asosiy sabablaridan biri Gerodot tomonidan qayd etilgan mediancha so‘zdir (qadimgi hind sváka - "bo‘ri" ga to‘g‘ri keladi). Fransuzcha "chien" so‘zi lotincha canem so‘zidan kelib chiqqan. Biz tadqiq qilayotgan "it" zoonimi o‘nlab o‘zbek va fransuz paremiologik birliklarini tug‘dirdi. So‘zning nutqda, shu jumladan taqqoslashda paydo bo‘lish chastotasi uning semantik funktsiyalarining xilma-xilligi bilan izohlanadi. Shunday qilib, bizning tadqiqotimiz "it" zoonimining turg‘unlikda qo‘llanilishidagi ifodalar o‘xshashlik va farqlarni aniqladi. Komponentli ko‘pchilik paremiologik birliklar "It/chien" ikkala tilda ham salbiy ma‘noga ega, ammo o‘zbek tilida ijobiy baholangan bir nechta maqollar mavjud, chunki it o‘z egasiga sodiq, vafodor, itoatkor va xo‘jayiniga juda bog‘langan, unga yordam berishga qodir bo‘lgan mavjudot hisoblanadi. Shunday qilib, it – odamning to‘rt oyoqli do‘sti, kuchukcha noziklik iboralari fidoyilik va mehr (itga sadoqat) kabi ijobiy insoniy fazilatlar bilan bog‘liq. Ammo ikkala xalqning itga nisbatan hurmatli munosabatiga qaramay, barqaror iboralar ularning to‘rt oyoqli do‘sti haqida yaxshi so‘z bilan juda ziqnadir.

Fransuz va o‘zbek tillarida zoonimlar nominativ lug‘atning eng muhim qismi va metafora yaratish manbai hisoblanadi. Metaforalar umuminsoniy aqliy naqshlar bilan belgilanadi. Lekin har bir xalq obyektlarning ko‘plab belgilaridan uning xarakteriga, turmush tarziga va ongiga mos keladigan narsalarni sezadi. Frazzeologiyani muayyan etnik guruh mentalitetining aksi sifatida o‘rganish hozirgi davrda katta ahamiyatga ega, chunki frazeologiya xalq milliy til ongining mulki bo‘lib dunyoni kontseptual bo‘lish va tadqiq qilishning eng muhim vositasi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

Frazeologik birliklar xalqning boy tajribasini, turmush tarzini eng aniq ifodalaydi va ularda madaniyatning barcha o'ziga xos xususiyatlari namoyon bo'ladi. Tilning paremiologik fondini o'rganish an'analarni, ma'lum bir til hamjamiyatining dunyoqarashini o'rganishga, milliy xarakter xususiyatlarini, shuningdek, mentalitet xususiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bartholomae Chr. Altiranisches Wörterbuch. Strassburg, 1904 (repr.: Berlin-New York, 1979). – P. 216.
2. Воротников Ю. Л. Алконост, Сирин, Гамаюн или Райские птицы Древней Руси // Народное творчество. 2008 4 № — .С. 58—61; № 5 — . С. 61—64.
3. Nyberg H. A Manual of Pahlavi. Pt 2. Glossar. Wiesbaden, 1974. –P. 33., MacKenzie D.N. A Concise Pahlavi Dictionary. L., 1971. –P. 13.

